

IMOM AT-TERMIZIY SHAXSINING PSIXOLOGIK-PEDAGOGIK VA FIKRLARINING QIYOSIY-ANALITIK JIHLARI

Ta'lim-tarbiya ishlarining rivojlanishi, tarixiy merosimizning ilmiy-nazariy asoslaridan foydalanish yo'llari, ta'lim-tarbiya sohasiga oid o'zaro munosabatlar, ustoz-shogird munosabatlari, ilm izlab, sayohat qilib o'tkazgan at-Termiziy, muhaddislik ilmining vakillari orasida yaxshi odobi, axloqi, xulqi bilan ajralib turgan, olimlar bilan ilmiy munozaralarda qatnashadi, ustozlik qiladi.

Kalit so'zlar: muhaddis, ilm, shaxs, munosabat, ta'lim-tarbiya

Развитием воспитательной работы, способами использования научно-теоретических основ нашего исторического наследия, взаимоотношениями в области образования, отношениями учитель-ученик, ат-Термизи, путешествуя в поисках знаний, отличился среди представителей Науки мухаддисов своими хорошими манерами, нравами и поведением выступает, участвует в научных дискуссиях с учеными, наставниками.

Ключевые слова: учитель, наука, личность, отношение, образование.

The development of educational work, ways of using the scientific and theoretical foundations of our historical heritage, relationships in the field of education, teacher-student relationships, at-Termizi, traveling in search of knowledge, distinguished himself among representatives of the Science of Muhaddiths with his good manners, morals and behavior, performs, participates in scientific discussions with scientists, mentors.

Keywords: teacher, science, personality, attitude, education

Mashhur muhaddis olim Abu Iso at-Termiziyning shaxsiy hayoti va barkamol ijodining har tomonlama o'rganilishi tufayli buyuk bobokalonimizning hozirgi davrimiz uchun ham o'rnak bo'ladigan ko'p ibratomuz hislatlarining guvohi bo'lamiz. Eng avvalo, at-Termiziyning yoshligidan ilm-fanga g'oyatda chanqoqlik va zo'r havas bilan qiziqishi, bu borada har qanday qiyinchiliklarga ham bardosh berib o'z maqsadi, ya'ni o'z bilimini oshirish yo'lidagi jiddu-jahdi har qanday tahsinga sazovordir. Barcha davr uchun g'oyatda zarur hisoblangan payg'ambar alayhissalom hadisi shariflarini sobitqadamlik bilan yig'ish, ularni tartibga solib el orasida targ'ib qilishdek sharaflı vazifani zo'r ma'suliyat bilan ado etib, bu borada islom dunyosida tan olingan oltita mashhur muhaddislardan biri darajasiga yetish, chuqur bilimi bilan bir qatorda mashaqqatli mehnati har qanday ilm ahli uchun g'oyatda ibratli bir hol ekanligini alohida ta'kidlamog' zarur.

Ma'lumki, o'z bilimini oshirish borasida at-Termiziy ko'pgana xorijiy mamlakatlarni ziyorat qilgan. Elma-el kezib, cho'lu-biyobonlar osha yo'lda yurib, safarda bo'lganida ham yoki bir joyda muqim turgan paytida ham har bir fursatni g'animat bilib roviylardan eshitgan hadislarini yig'ish bilan shug'ullangan. Ularni tartibli ravishda yozib qayd qilish bilan birga ushbu hadislarining qanchalik

darajada sahiyh yoki zaif, mavzu' ekanligini qayta-qayta tekshirib ilmiy ravishda aniqlagan.

Bu o'rinda at-Termiziy o'z ustoziga bo'lgan samimiy sadoqati va benihoya chuqur izzat-hurmati ham zo'r tarbiyaviy ahamiyatga molik hollardan hisoblanadi. Bu xususda at-Termiziyning o'z ustozini va safdoshi al-Buxoriy bilan bo'lgan munosabatlari hozirgi kun uchun ham g'oyatda dolzarb va ahamiyatlidir.

Yoshi qirqdan oshgan va turli mamlakatlar olimlaridan ta'lim olgan at-Termiziy ham u paytda yetuk olim darajasida tanilgan bo'lgan. Ikkala olim o'rtasida ko'pdan-ko'p samarali ilmiy munozaralar, samimiy do'stona uchrashuvlar bo'lgan. At-Termiziy o'z asarlari uchun ko'pgina foydali ma'lumotlarni al-Buxoriy bilan bo'lgan uchrashuvlarda olganligini yozadi. Shu bilan birga al-Buxoriy ham at-Termiziyning bilimini yuqori baholab unga chuqur hurmat bilan qaragan va: "Men sendan olgan foyda, sen mendan olgan foydadan ko'ra ko'proq", deb unga nisbatan o'z munosabatini samimiy bildirgan.[1, 389]

Abu Iso at-Termiziy yozib qoldirgan "al-Jome' as-sahiyh", "ash-Shamoil an-nabaviya" kabi asarlarida keltirilgan hadisi shariflar katta tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lib insonlarni halol, adolatli, e'tiqodli, diyonatli, pokiza, mehnatsevar, muruvvatli, rahm-shafqatli, ota-ona, ayollarga

nisbatan hurmatda va e'tiborli bo'lishga chorlaydi.

Bu ibratli pand-nasihatlar va o'gitlar hozirgi jamiyatimiz ahlini, ayniqsa, yosh avlodni tarbiyalashda beqiyos ahamiyat kasb etishini alohida ta'kidlash o'rnlidir. At-Termiziyning asarlari faqat diniy ilmlar majmuasiga oid bo'lib qolmasdan, balki, dunyoviy ilmlarga oid ma'lumotlarga ham boydir. Masalan, uning bosh asari bo'lgan "al-Jome' as-sahih"da tarix, mantiq, huquqshunoslik, tabobat, ziroat va boshqa qator fanlarga oid ko'plab ma'lumotlarni ham uchratamiz.

Kishi qalbida ilohiy muhabbat, ezgulikka, Haq va haqiqatga ishq qancha kuchli bo'lsa, u shuncha so'fiydir. Boshqacha aytganda, pok ko'ngil bilan boshqalarga ibrat bo'ladigan, yolg'on va riyoni, zulm va nohaqlikni yomon ko'radigan insonni so'fiy nomi bilan sharaflasa bo'ladi. Zero, tasavvuf asosiy e'tiborni botiniy tozalik, qalb orqali anglangan tavhidiy imon-e'tiqod va ruhiy-ma'naviy kamolotga qaratadi".[2, 4.]

«Imom Termiziy fiqxlari ra'yini, chunonchi Abu Xanifa (imomi A'zam) va shogirdlarining fiqhiy (qonunshunoslik) uslublarini o'rgandiki, ba'zi hadislarini rivoyat qilar ekan, u hadisning qonunshunoslikka qanday taaluqli ekanini ham ko'rsatadi. Imom Termiziy o'zlari fiqhga oid bir kitob yozganlarini aytadilar. Lekin bu kitob bizning zamonamizgacha yetib kelmagan». [3, 8]

Imom at-Termiziy axloqiy muammolarni hal qilish bo'yicha keng yoyilgan an'anaviy, etnik tushunchalarni rivojlantirdi. Uning fikricha, inson o'z hatti - harakatlari va faoliyati bo'yicha erkin bo'lib, uning ijobiy hamda salbiy tomonlari o'sha odamning o'ziga, atrofdagilarga bog'liqdir. Insonning axloqiy qiyofasi ijtimoiy muhit bilan, uning taqdiri va boshqa xususiyatlari o'z e'tiqodi bilan bog'liqdir.

Imom at-Termiziyning bu fikrlari chet davlatlari, xususan Yevropa davlatlaridagi ba'zi ta'limot asoschilarining fikrlaridan ancha ilgariroq aytilganligi o'lkamizda ilm-fan taraqqiyotidan darak beradi.

Tevarak-atrofdagilarning ta'siri ostida bir qancha kishilar yaxshi fazilatlariga ega bo'lsalar, bir qanchalari yomon odatlarga o'rganadilar.

Mutafakkir yetuk inson shakllantirish g'oyasini, ta'lim-tarbiya masalasini insonning yoshlik davridan boshlab qo'lga olish zarurligini, bu uchun tarbiyani bolalarning yosh xususiyatlari bilan bog'liq holda olib borishni, ularga yosh davrlariga mos keladigan tarbiyaviy ta'sir ko'rsatish zarur ekanligini ko'p bor mushohada qilgan.

Buning uchun, har bir ota-ona o'z farzandiga yaxshi fazilatlarini egallash kerakligini nasihat qilishi, joni, tani pok bo'lib yashashini, ichki

dunyosini yorug'lik nuri bilan to'ldirishini, o'zini tuta bilishini, gunohlardan yiroq yurishini, qolaversa barcha yomon ishlar Allohga ayon ekanligini yoddan chiqarmaslik kerakdir, deb hisoblaydi imom at-Termiziy.

Imom at-Termiziy o'zining hadislarida kishilarning ijodiy imkoniyatlarini ishga solish, ularning mehnat faoliyatlarini, yuksak fikrlar bilan faoliyat yuritishlarini Alloh tomonidan in'om etilgan yaxshilik va yomonlik tushunchalari bilan bog'laydi.

Olim ta'limoticha, yaxshi va yomon qotib qolgan, o'zgaras toifalar emas, balki kishilarning o'z tushunchalari - ularning xohish, intilishlari bilan bog'liqdir, degan xulosalar qiladi.

Insonning intilishini u yaxshi deb biladi, yaxshilik va yomonlik tushunchalari insondan tashqarida bo'lishi mumkin emas, ular odamning intilish va hatti-harakatlarida o'z ifodasini topadi.

Bu intilishlar tarbiya, an'analardan kelib chiqqan holda bir xil bo'lishi mumkin, - deb fikr yuritadi muhaddis.

Inson faoliyati va hatti-harakatlarini Imom at-Termiziy ikki guruhga ajratadi. Odam qiladigan harakat yoki qilmish uning xohishiga va ishonch e'tiqodiga bog'liq bo'lib, foydali bo'lishi va insonga baxt-saodat keltirishi mumkin. Imom at-Termiziy fikricha, inson tanlash qobiliyatiga ega va bu unga yaxshi va yomon to'g'risida fikrlash imkonini beradi.

Bundan tashqari Imom at-Termiziy axloqiy tushunchalarning bir qanchasini izohlaydi, ularni sharhlab aqllilik, donolik va solihlik bilan so'zlash kabi ijobiy fazilatlar haqida to'xtaladi, shuningdek, qalb o'likligi, farqsizlik kabi bir qancha salbiy xususiyatlar haqida fikr bildirgan.

Imom Termiziyning xususiy fazilatlar haqida fikrlar yozilgan asarlarni tahlil qilar ekanmiz, quyidagi xulosalarga keldik:

- birinchidan, Termiziy mulohaza qiladigan, masalani aniq tushuna oladigan, ma'nosini anglay oladigan, so'zlovchining maqsadi, fikrining to'g'riligini tezda payqay oladigan;

- xotirasi kuchli ekanligi, ko'rgan, eshitgan narsalarini yodida yaxshi saqlaydigan;

- zehning o'tkirligi;

- yetkazmoqchi bo'lgan fikrining va mulohazalarining ravonligi;

- taqvoligi sabab, ovqatlanish, dunyo lazzatlariga qiziqmaganligi;

- adolatni hurmat qilishi, g'ururi va vijdonining sofliki kabi xislatlarni o'zida mujassam etgan inson bo'lgan.

At-Termiziy fikricha, insonning sahovatli va aql-idrokli bo'lishida bilim egallash muhim ahamiyatga ega. Uning ta'kidlashicha, maqsadga

ilm orqali erishiladi, shu bilan birgalikda, odamlarga yaxshilik qilish, ular bilan muloqotda bo'lish kabi xususiyatlar insonning Allohga bo'lgan ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi.

O'z hadislarida bolalarni tarbiyalash masalasida ota-onalarga ibratli maslahatlar beradi. Farzandlarni vijdonan mehnat qildirishga, ularga ma'lum bir kasb sirlarini o'rgatishga chaqiradi. Bolalarda insonparvarlik hissini tarbiyalashga oid maslahatlar, nasihatlar beradi.

Odamlarga yaxshilik qilish, ularga g'amxo'rlik ko'rsatish, mutafakkir nazarida, inson hayotining asosiy mazmunini tashkil qiladi.

Imom at-Termiziy tarbiya va ta'lim masalalariga bag'ishlangan maxsus yirik asar yozmagan bo'lsada, uning bu masalalar to'g'risida teran va bebaho fikrlari hadislarida, asarlarida aks

etgan.

Hadislardan, albatta, turli xil tarbiyaviy uslublarni kuchaytirishda foydalanish tarbiyaviy jarayonning samarasini oshirishi shubhasizdir.

Milliy qadriyatlarimizni ilm-fan va taraqqiyot yutuqlari bilan boyitib borish, milliy g'oya hamda istiqbol mafkurasi tamoyillarini xalqimizning qalbi va ongiga singdirish, muqaddas dinimiz va tariximizni soxtalashtirish, ulardan salbiy maqsadlarda foydalanishga yo'l qo'yimaslik - bu tarbiya sohasidagi asosiy vazifamizdir.

Xulosa qilib aytganda, buyuk bobokalonimizning hayoti hamda uning boy ilmiy, ma'naviy merosini chuqur va har tomonlama o'rganish ham ilmiy, ham amaliy jihatdan katta ahamiyatga egadir.

Adabiyotlar

1. Асколаний, Ибн Хажар. Тахзийб ат-тахзийб. Деҳли, 1347 х.й.
2. Комилов Н. Маънавий камолот илми // "Ислом нури" газетаси. 2005 йил, 17-18 (299).
3. Термизий, Абу Исо. Саҳиҳи Термизий: Танланган ҳадислар /Араб тилидан тарж. ва сўзбоши А.Абдуллоники: Масъул муҳаррир А.М.Мусабек. – Т.: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашр., 1993. – 208 б.
4. Кодиров Қ.Б. Имом Абу Исо Муҳаммад ат-Термизийнинг муҳаддислик фаолияти ва тарбиявий қарашлари: Пед. фан. номз. дисс... Тошкент, 2008. – 141 б.
5. Нишонов С. Шарқ Уйғониш даври педагогик фикр тараққиётида баркамол инсон тарбияси: Пед. фан. докт. дисс... Тошкент, 1998. – 202 б.
6. Баубекова Г.Д. Образовательно - нравственные взгляды просветителей Средней Азии конца XIX - начала XX веков: Автореф. дисс... докт. пед. наук. Ташкент, 2002. – 34 с.